

DOKTOR TEMO'NUN ATATÜRK HAKKINDAKİ İMAJI*

Prof. Dr. Gazmend SHPUZA
Tiran – Arnavutluk

Ulusun boyutlarını aşmış bir kişilik olan Mustafa Kemal Atatürk, geçmişte olduğu gibi bugün de kendi ülkesi ve diğer ülkelerin araştırmacılarının dikkatini çekmeye devam ediyor. Atatürk'ün yaşadığı dönemde Arnavutluk'ta çok uygun bir ortam olmamasına rağmen, Türkiye ulusal devrimi Türk kardeş halkının yüce önderi Mustafa Kemal'den esinlenen demokratik reformlar hakkında yazılar yazıldı. Ortamın uygun olmamasının nedeni iki ülke arasında küçük olmayan diplomatik ilişkilerin durumuydu.

Kendi halkının iyiliği ve geleceği hakkında yürüttüğü her şey için O'na "Atatürk" yüksek unvanı verildi. Belirtilmelidir ki, Mustafa Kemal, Türklerin babası olmadan önce de kendi halkının büyük ve yetenekli evladıydı.

Arnavutların Atatürk'e gösterdikleri ilgi ve dikkatin bazı nedenleri vardı.

Birincisi; kendisinin yönettiği ulusal kurtuluş ve demokratik devrimin nitelikleri. Bu devrimin Türkiye dışındaki yankısı elbette duyuluyordu. Arnavutluk gazetecilerinden bazıları bu yankının yalnız Doğu ülkelerinde duyulduğunu yazıyorlardı. Bunun nedeni bu devrimin ülkemizdeki yankısının inkâr edilmesiydi.

İkincisi; Atatürk'ün devrimci eyleminin yankısı Arnavutluk'un durumundan kaynaklanıyordu. 1912 ve 1920 yıllarının ulusal devrimleriyle attığı yüce adımlar ve daha sonra 1924 yılı Haziran devriminden sonra Arnavutluk, belirgin özelliklerine rağmen, demokratik bir düzenin kurulması yolundaydı. Bunun için Türk halkının ve devrimci eylemin tecrübesi, kendisinin gelişme yolları hakkında ülke içinde ve dışında düzenlenen tartışmaların objesi oldu. Bu eylemi Arnavut gazetecilerden birisi "Atatürk'ün deneyi" olarak nitelendirmiştir.

* XII. Türk Tarih Kongresi'nde Bildiri olarak sunulmuştur.

Arnavutların Mustafa Kemal'in kişiliğine gösterdikleri ilgi geleneksel nitelendirilmesi gereken etkenlerden de kaynaklanıyordu. Burada Türk ve Arnavut halkı arasındaki eski ve yakın bağlar dile getirilmelidir. Bu bağlar uzun yüzyıllar süren ortak hayattan kaynaklanıyordu. Belirtilmesi gereken şey kültürün gelişmesi, toplumun ilerlemesi ve Osmanlı İmparatorluğu çerçevesindeki demokrasinin gelişmesi için iki ülkenin gösterdiği çabalarıdır.

Bu yolda iki ülkenin ileri gelenleri ve çevreleri işbirliği ettiler. Burada Şemsettin Sami Fraşeri'nin, Hoca Hasan Tahsin'in ve diğerlerinin kültür, bilim ve toplumun ilerlemesinde Türkiye aydınları ile işbirliği etmenlerini dile getirmeliyiz.

Arnavutluk ile Türkiye ileri güçleri arasındaki işbirliğinde, Osmanlı İmparatorluğunda anayasanın değiştirilmesi için yürüttükleri çabalar önemli bir yer alıyor.

Onlardan birisi ünlü Arnavut yurtsever ve demokratı kısaca "Doktor Temo" adıyla tanınan İbrahim Ethem'di. Doktor Temo hem Arnavutluk hem de Türkiye'de az tanınıyor ve inceleniyor.

Kuşkusuz söylenmelidir ki; Doktor Temo Balkan boyutlarında tarihi bir kişiliği temsil eder. Bunu doktor olarak yaşamı, dahası yalnız yurdu ve halkı için değil, diğer Balkan halkları, onu büyüten Arnavutluk, onu yetiştiren Türkiye ve yaşadığı Romanya için daha geniş çapta demokrasi ve özgürlük savaşçısı olarak yaşamı gösteriyor. Şemsettin Sami Fraşe ve diğerleri gibi Doktor Temo da kendi halkının özgürlük savaşını diğer Balkan halklarının savaşı ile birarada yürütme çabasında olan ve bazı fırsatlarda bunu gerçekleştiren Arnavut yurtsever ve demokrat aydınlarının aralarında yer alıyor. İki değişik roldeki pozisyonu onu sürekli iki ateş arasında koydu. Her iki taraftan, dar ulusçu fikirlere sahip olan siyasetçiler sık sık Temo'nun ileri, siyasi tutumlarını ters anlayıp ona sert ve doğru olmayan eleştiriler yönelttiler.

Türk tarihi kişilikleri olan Doktor Abdullah Cevdet, İshak Suqyti ve diğerleriyle birlikte Doktor İbrahim Temo da Sultanın otokrat yönetiminden ve büyük kuvvetlerin müdahalesinden Osmanlı İmparatorluğu'nun kurtulması için Sultana karşı ilk gizli örgütün kurucuları arasında yer alır. Örgütün hedefi; ülkede demokratik gelişmelere yol açmaktır. Burada "İttihat ve Terakki" komitesi sözkonusudur.

Doktor Temo Jöntürk devriminin zaferinden (1908) sonra iktidara gelen "İttihat ve Terakki" komitesi liderlerinin aşırı siyasetini

kabul etmedi. Kendisinin savunduğu demokratik fikirlere sadık kaldı. Bundan kaynaklanarak Atatürk hakkındaki değerlendirmelerini yaptı.

Daha başta vurgulanmalıdır ki, Doktor Temo'nun Atatürk hakkındaki düşünceleri hiçbir çıkardan kaynaklanmadı. Göz doktoru olan ve göz ameliyatları yapan Doktor Temo, kazandığı ün ile pekiştirilmiş bir toplumsal ve ekonomik pozisyon sağlamıştı. Atatürk hakkında yaptığı değerlendirmelerden doğrudan doğruya hiçbir kazanç beklemiyordu. Tersine sağladığı pozisyon ve hümanizmi, kendi fikrinde bulunan arkadaşlarına, jöntürk hareketinin faal üyelerine ya da Arnavutluk ulusal hareketine katılan arkadaşlarına yardım etmesini mümkün kılıyordu.

1937 yılında Doktor Temo'nun "Atatürk ü Niçin Severim" başlıklı 16 sayfalık bir broşürü yayımlandı. Doktor Temo bu kadar az sayfa içinde Mustafa Kemal'in kişiliğinin gerçek incelemesini yaparak, sevgisini ifade ediyordu. Yazar yazının objesinin apolojisine düşmüyor. Bunu Atatürk hakkında verdiği dürüst değerlendirmeler göstermektedir. Böylece, Atatürk'ün o zamanın iç ve dış gerici kuvvetleriyle mücadele edip, Türkiye'nin kurtulması ve ilerlemesi hakkında tartışılmaz tarihi çalışmasını dile getirdikten sonra, sevdiği Atatürk'ten kendisinin başlattığı reformları daha ileriye götürme talebinde bulunmuştur.

Doktor Temo, yazdığı broşürde Mustafa Kemal'in, yöneticilerin Türkiye'yi zehirleyici aşularla tedavi etmekte oldukları ve Türkiye'yi tamamen yıkılmaya götürdükleri zamanda sahneye çıktığını belirtiyor. Türkiye düşmanlarının bosforun hastasını gömmeye hazırlandığı sırada, Mustafa Kemal 19 Mayıs 1919 tarihinde Samsun'a geldi. Bu eylem Temo'ya göre fırsattan kaynaklanmadı. Mustafa Kemal, anayurdunun kurtulması için zamanında planlar hazırlıyordu. Böylece Türkiye'nin askeri ve sivil yönetim kuvvetlerini kendi kontrolüne alarak Türkiye'ye bir kez daha hayat verdi.

Atatürk, hepimizin şahit olduğu çok sayıda fedakarlıktan ve kan dökülmesinden sonra Türkiye'nin kurtarıcısı olabildi.

Bu savaştan sonra kendisinin etnik sınırlarında yeni ve uygar Türkiye gün ışığına çıktı. Temo'nun bunu değerlendirmesi ilginç ve önemlidir. Mustafa Kemal, ülkenin egemen çevrelerinin tuttukları "imparatorluk ulusçuluğu"nu yok edebildi. Bu egemen çevre Türkiye'yi çukura götürmekte olduklarını hiç düşünmediler. Atatürk, gerçek yurtseverliğinin bayrağını kaldırdı.

Dış düşmanlara karşı zaferin ve demokratik reformların gerçekleştirilmesi için, Atatürk savaş ve fikir arkadaşlarını hep yanında tutuyordu. Bundan yola çıkarak Doktor Temo, "İyi, yiğit çok arkadaşı olandır" Arnavutluk halk sözünü, incelemesine temel olarak alıyor.

İşgalci Antant ve Yunanistan kuvvetlerine karşı zaferden sonra Mustafa Kemal, Türkiye'ye uygun olan demokratik rejimi kurarak siyasal zaferini gerçekleştirebildi. Böylece zamanı geçmiş Osmanlı saltanatı yerine Cumhuriyeti kurdu. Gerici çevreler din ve öğretileriyle direniyorlardı. Türkiye'de siyasal rejimin değişmesinin bilincinde olan Temo, İslamiyet'in de ilk önceleri bu rejim türünü kabul ettiğini ekliyordu.

Bilinçsizlik ve geri kalmışlığın karşısında bulunacağını bilen Mustafa Kemal, Türkiye'yi çağdaş gelişmeler yoluna girmesi için demokratik reformlara başladı. İnsanlara İslam dininin kaderinin, başlarına taktıkları kırmızı festen ve giyinme şeklinden kaynaklanmadığının gösterilmesi zamanydı.

Doktor Temo, yapısına uygun olmayan semitik alfabeden Türkçeyi Atatürk'ün kurtardığı hakkında da yazıyor. İlk bakışta Türkçe alfabenin probleminin yalnız bilimsel filoloji olduğu sanılıyordu. Fakat durum bambaşkaydı. Geçmişin geri kalmış güçleri alfabe gibi değişikliklere şiddetli tepki gösteriyorlardı.

Temo'nun kendisi de 45 yıl süreyle eski kelimelerin yerine yenilerini koyma çabasında bulunmuştur. Bu konuda her zaman propaganda yapmıştır. Jöntürk devriminden sonra insanları bu değişikliğin zorunluluğu hakkında bilinçlendirme çabalarında bulunmuştur. Fakat bu o zaman için zor bir çalışmaydı, dahası tehlikeliydi. "İttihat ve Terakki" komitesindeki eski arkadaşları bu konudaki fikirlerini onaylamadılar, hatta onu ölümle tehdit ettiler. Doktor Temo, kendisinin de söylediği gibi İstanbul'dan ikinci kez uzaklaşmak zorunda kaldı.

Doktor Temo, Türkçenin latin harfleriyle yazılması hakkında girdiği mücadeleye devam etti. Romanya'nın Dobruca kentine döndükten sonra bugünün Türkçe alfabesine benzeyen bir alfabe hazırladı. Bu alfabeyi kendisinin hazırladığı bir anma yazısıyla birlikte öğretmenlere dağıttı. Alfabenin İstanbul'da Doktor Abdullah Cevdet'in "İÇTİHAT" isimli dergisinin yayımında uygulanmasını istedi. Doktor Abdullah Cevdet de Türkçede latin harflerinin kullanılmasını iste-

yenlerden olmasına rağmen bu çabaların hepsi uygulanamadı. Çünkü insanları ikna etmeye imkanları yoktu. Bilimsel olmayan, ekstra dilbilimci bir kuvvete gereksinim vardı. Temo'nun söylediği gibi otoriter (rehakâr) bir kuvvet lazımdı. Bu kuvvet insanlara bu değişikliğin gerkliliğini ve zorunluluğunu öğretmeliydi. Mustafa Kemal'in fikirleri ve dinamikliği sonucunda Türkçe uygun olmayan harflerinden kurtuldu.

Doktor Temo şunları vurguluyor: Latin alfabesinin kabul edilmesi Avrupalılara benzemek için olmuyordu. Bu değişiklik alfabenin Türkçeye daha uygun olması nedeniyle yazıların daha iyi şekilde olması hedefiyle yapıyordu.

Din aracılığıyla reformlara karşı çıkanların çabalarının bilincinde olan Doktor Temo, İslam dininin harflerin değişmesiyle değişmediğini vurguluyordu. Bunun için de yaşadığı ve iyi tanıdığı Romanya'nın örneğini alıyordu. Orada Cirilik alfabesinin yerine Latin alfabesinin gelmesi papazlar tarafından, Romanyalıların ortodoksluktan katolikliğe dönüştürülme çabaları olarak sunuldu. Fakat böyle olmadı.

Arnavutluk ulusal hareketinin "Arnavutça alfabe" sorununun bilimsel ve siyasal çözümünde, bu alanda Şemsettin Sami Fraşeri ve İbrahim Temo gibi kişiliklerin mücadeleleri, Türkçede Latin harflerinin kullanılması çabalarından esinlendirilmiştir. Türkiye tarihçisi Bilal Şimşir'in söylediğine göre, bu deneyi Atatürk'ün kendisi de gözönüne almıştır.

Türkiye'nin Atatürk'ün yönetiminde kültür ve ekonominin çeşitli dallarında yaptığı ilerlemeleri dile getirdikten sonra Doktor Temo, her şeyi Allah ve hükümetten beklememek için çalışmaya çağrı yapıyor.

Doktor Temo broşüründe, Mustafa Kemal'in reformlarına karşı çıkanların dağıttıkları sözleri çürütüyor. "Atatürk ü Niçin Seviyorum" başlıklı broşür bu türdeki nihilist tutumlara karşı bir direniştir.

Doktor Temo'nun Mustafa Kemal'i Napolyon Bonaparte gibi yabancı kişiliklerle kıyaslaması ilginçti. Doktor Temo'nun incelemelerinin sonunda, Mustafa Kemal'in tarihte eşsiz bir özelliğe sahip olduğu ortaya çıkıyor. Temo, bu yüce karakterin tarafımızdan anlaşılmasının zor olduğunu yazıyor.

Türk ve Osmanlı devlet organizmalarının tarihinde Krallık, Sultan iktidarı ele geçirme çabaları egemen olmuştur. Bunlar diğer-

lerinin sırtlarında gerçekleştirilmiştir. Doktor Temo'nun yazdığına göre, bu binlerce Türk'ün, hanedanların ve yerleşim merkezlerinin yok edilmesine neden olmuştur.

Doktor Temo, Mustafa Kemal'i Napolyon ile kıyaslamasında ilk önce, O'nun kendi ülkesinin siyasi kaderi hakkında tutumunu dile getiriyor. Mustafa Kemal demokrasinin yüce fikirlerine sadık kaldı, Napolyon Bonaparte ise verdiği sözü unutarak, bu fikirlere karşı çıktı. Napolyon'un diğer ülkelere karşı takındığı saldırgan tutumu sonucu Fransa, boyunduruğuna aldığı ülkelerin kayıplarını hesaplamadan, kendisinin binlerce evladının hayatı ile ödedi.

Bilindiği gibi Napolyon önceleri Fransa'nın kurtuluşu için savaşmış ve yüksek bir subay olarak cumhuriyete sadık kalacağına yemin etmişti. Fakat Doktor Temo'nun da yazdığı gibi, kendi başına kanlı bir tacı takmak amacıyla verdiği sözü çiğnedi.

Napolyon Bonaparte, Fransa'ya verdiği sözü tutmadı, kendi ülkesi ve cumhuriyet için ettiği yemini unuttu. Kral unvanından daha kötü olan imparator unvanını üstlenen Napolyon, Fransa halkına büyük bir felaket hazırladı. Bonaparte, kardeşlerini ve akrabalarını diğer uluslara kral atayarak, bu halkların özgürlüklerini çiğnedi ve ahlaki açıdan tahrip ettirdi.

Napolyon, ihtirasını gerçekleştirmek amacıyla binlerce Fransız askerinin hayatlarını Mısır'da, Türkiye sınırlarında kaybetmelerine neden oldu. Avusturya'ya ilan ettiği çılgın savaşlarda ne kadar insan öldü? Ya Moskova'ya kadar giderek Rusya'ya açtığı savaşta kaç kişinin ölümüne sebep oldu? Yaklaşık yarım milyon askere...

Doktor Temo şunları vurguluyor: Zafere ulaşmış Atatürk'ümüz Bonapart'tan milyonlarca kez daha yüksektir. Napolyon, tarihini lekelemişti. Fransa'da yeni bir hanedanlık kurdu, kendi yurdunu, komşu ülkelere yaptığı saldırılarla tahrip etti, Avrupa, Asya dahası Afrika'nın huzurunu bozdu. Mustafa Kemal, kimsenin işlerine müdahale etmeden yurdunu düşmanlardan kurtardıktan sonra, Cumhuriyet ve demokratik hükümeti kurdu. Doğru yoldan hiç çıkmadı, yeni-minlerini tuttu. İmparatorluk istek ve rüyaları Atatürk'ümüzün aklından hiç geçmedi. Temo'nun vurguladığı gibi, Atatürk demokrat ve ilerici olduğunu kanıtlayan deneyler vermiştir.

Yazar, yeni Türkiye'de eksik kalan çok sayıda işin olduğunun bilincindeydi. Onların gelecekte gerçekleşeceğini ümit ediyordu.

Doktor Temo, Atatürk'e başladığı reformları sonuna kadar götürmesi için uzun ömür diliyordu.

Temo'ya göre, bu görevler çoktu: Hayır kurumlarının ve vakıfların düzeltilmesi, terk edilmiş din kurumlarının yeniden yapılanarak, sanat atölyelerine, sağlık kurumlarına dönüştürülmesi vb.

Doktor Temo, geçmişin ünlü kişiliklerinin onurlandırılmasına önemli bir yer veriyordu. Bu nedenle Atatürk'ten, geçmişin eski ve anlamsız isimlerinin silinmesini ve onların yerine yurtseverlik, bilgi, kültür ve hümanizm alanlarındaki ünlü kişiliklerin tanıtılmasını istiyordu.

Doktor Temo'nun talepleri arasında, sürgün edilenler ve çeşitli ülkelerden gelerek Türkiye'ye sığınmış muhacirlerin yerleştirilmesi ve onlara hayatlarını geçirmelerine yetecek kadar toprak verilmesi de vardı. Bu fikrini daha da genişletiyor. Böylece mükemmel tarım kanununun yasalaştırılmasını ve bu kanunun demokratik yönetime layık olmasını istiyordu. Doktor Temo, bu kanun aracılığıyla mültecilerin ve muhacirlerin gereksinimlerinin karşılanmasını, hatta "Toprak, onu işleyene aittir." kutsal ilkesinin uygulanmasını istiyordu. Bu reformun gerçekleştirilmesi için toprak sahipleri bilinçli olmalıydı. Onlara mülk hakkı için tazminat verilecekti.

Doktor Temo'nun Atatürk hakkında yazdığı broşürün zamanı ve geleceğinin kamuoyundaki yankısının önemi ilginçtir. Temo'nun Türk ve yabancı bilim ve siyaset adamlarıyla mektuplaşması bu yönde az da olsa ışık tutmaya yardım eder. Buraya Türkoloji adamı ve albanolog Karl Sushaym ile değerlendirdiği düşünceleri gözönüne aldık.

Karl Sushaym, Doktor Temo'ya Atatürk hakkındaki yaptımı beğendiğini yazıyordu. Özellikle de yönetim programını belirleyen maddeleri beğendiğini bildiriyor. Onu, yönetici olarak yetenekli bulduğunu söylüyor. Bu vesile ile bütün Arnavutları, bu niteliğe sahip oldukları için övüyor. Aynı zamanda Moldavya'nın 1661-1663 dönemindeki valisi Vasil Lupo'nun Arnavut olduğunu hatırlatıyor. Bu verileri Profesör Babinger'den almıştır. O kendisi Profesör Nikolla Yorga ile tanımıyor.

Gazi Mustafa Kemal'in orijini ile ilgili olarak Sushaym, Atatürk'ün dedesi hakkında daha büyük verilerin hazırlanması talebinde bulunuyor¹.

¹ AQSH 19. sayfa 32 5 no. lu dosya, fl 186. K. Sushaym-Doktor Temo Mynih 5.11.1934.

Karl Sushaym, Doktor Temo ile Mustafa Kemal'in kişiliği hakkında tartışıyor ve Temo'nun Napolyon ile yaptığı kıyaslamaya razı olmuyor².

Sushaym, Gazi'nin kişiliğinin daha gerçekçi bir göz ile değerlendirilmesini istiyor. Sushaym, Atatürk'ün yönetimindeki Türk hükümetinin dış siyaseti hakkında eleştiriler yapıyor. Sushaym Türkiye'nin Rusya ve İspanya ile ilişkilerine kuşkuyla bakıyor. Ankara'nın tutumunu, hükümetin ekonomik sorunlarına müdahalesini eleştiriyor. Sushaym'a göre, mevcut tarım ilişkilerinin değişmesi büyük bir problem oluşturuyor. Mektup yazarı, o zamanki Türkiye'yi kaygılandırıcı sorunları ortaya koyuyor. Bundan yola çıkarak açıkladığı sonuçla ters düşüyor. Onun açıklaması şöyle: "İşte harici siyaset kadar dahili siyaset de tehlikelidir."³

Doktor Temo, Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün cumhuriyetçiliği hakkında kendi değerlendirmelerini yapıyor. Bunları Napolyon'un Fransa Cumhuriyeti'ne düşmanlığıyla kıyaslıyor. Karl Sushaym, buna yalnız mantıklarla dayanan bir kanıt veriyor. Ona göre, Atatürk, bekârdı ve tek başına yaşıyordu. Tersi olsaydı kendisini padişah olarak ilân edecekti⁴.

Bu kıyaslamada, zamanın ve ülkenin çeşitli jeopolitik koşulları nedeniyle çok sağlam olmamasına rağmen Doktor Temo'nun, Mustafa Kemal Atatürk'ü devrimci, demokrat ve cumhuriyetçi olarak nitelendirmesi tartışılmazdır.

Kuşku yok ki, Napolyon İmparatorluğu da, Kemalist Cumhuriyet de kendilerinin zamanı, ülkenin koşulları ve birçok etkenin sonucudur. Fransa ve Türkiye'nin tarihlerinde bu dönüş noktalarındaki anlar, Bonapart ve Atatürk'te uygun kişilikleri bulmuştur. Onların başarıları, bireysel tutum ve faaliyetleriyle, çağın siyasal gelişmelerine olumlu akış verebilmeleri oranında bulunuyor. İşte burada Atatürk'ün Napolyon'dan üstün olmasının nedenleri bulunuyor. Bunu Doktor Temo yeni Türkiye'nin lideri hakkında yaptığı değerlendirmelerinde gösteriyor.

Arnavutluk'un yurtsever, demokrat ve Osmanlı İmparatorluğu çerçevesinde ilerici toplumsal hareketlerinin ünlü faal üyesi, Doktor

2 AQSH 19. sayfa 32/5 no. lu dosya, fl 209.

3 AQSH 19. sayfa 32/5 no. lu dosya, fl 212 Mynih 25.1.1938.

4 Arnavutluk Cumhuriyeti'nin Merkezi Devlet Arşivi AQŞ-16. sayfa 32/5 no. lu dosya, fl 211 Mynih 6.1.1938.

Temo, Atatürk hakkında yaptığı olumlu değerlendirmesiyle kendisinin gençlik zamanında da demokrat olduğunu kanıtladı. İhtiyarlık zamanında özgürlük ve demokrasi hakkında kendi savaşım hedeflerini gerçekleştirme çabalarını sürdürdü.

Doktor Temo'nun Atatürk hakkındaki değerlendirmeleri, Arnavutluk ve Türk halkları arasındaki dostluğun ve bağların ifadesidir.